

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

«Εύλογον»: Η προτυποποίηση της μεθοδολογίας συντήρησης μνημείων και η επέκτασή της σε έργα υποδομής στη 2^η Συνεδρίαση του Εθνικού Δικτύου Δεδομένων

Η προτυποποίηση των διαδικασιών και η επεξεργασία τεχνικών προδιαγραφών για την Αειφόρο Διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, με στόχο την επέκτασή της και στην προληπτική συντήρηση των υποδομών, βρέθηκε στο επίκεντρο της 2^{ης} Συνεδρίασης του Εθνικού Δικτύου του προγράμματος «Εύλογον», στη διάρκεια της οποίας τέθηκαν επίσης τα ζητήματα της οργάνωσης και λειτουργίας του. Τις εργασίες χαιρέτισε ο Γενικός Γραμματέας Έρευνας και Καινοτομίας **Τάσος Γαϊτάνης** και ο Πρόεδρος του ΤΕΕ **Γιώργος Στασινός**, ενώ η επιστημονικά υπεύθυνη εκ μέρους του συντονίζοντος Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΜΠ, **Αντωνία Μοροπούλου** έκανε λόγο για ένα πολύ μεγάλο στοίχημα που ξετυλίγεται και έχει ενδιαφέρον για όλη την ελληνική κοινωνία.

Παρεμβαίνοντας στη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στο ΤΕΕ, στην αίθουσα της ΔΕ, την Τετάρτη 12 Νοεμβρίου 2025, ο κ. Γαϊτάνης χαρακτήρισε το «Εύλογον» πολύ σημαντικό έργο για την επιστήμη, τον πολιτισμό και τη θρησκεία. Πρόκειται όπως σημείωσε για ένα έργο «διεπιστημονικό με πολύ μεγάλο ενδιαφέρον» και εξέφρασε τη στήριξη της Γενικής Γραμματείας στην ολοκλήρωσή του.

Στο σύνολό τους οι συμμετέχοντες φορείς και εταίροι του έργου εξέφρασαν την ανάγκη να υπάρξει προτυποποίηση των διαδικασιών και τεχνικών προδιαγραφών σε ό,τι αφορά στην αειφόρο διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς με διατήρηση και ανάδειξη των αξιών τους, καθώς και την επέκταση της μεθοδολογίας προκειμένου να έχει εφαρμογή και στην προληπτική συντήρηση στις υποδομές, κάτι που επιχειρείται για πρώτη φορά στην Ελλάδα καθιστώντας το «Εύλογον» την κοινή πλατφόρμα ανάμεσα σε αυτές τις δύο πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις, τουλάχιστον σε τεχνικό επίπεδο.

Η πολυπλοκότητα και η δυσκολία του εγχειρήματος επιτάσσει τη διεπιστημονική συνεργασία που εξασφαλίζει η πλατφόρμα του Εύλογον, ενώ όπως υπογράμμισε η κ. Μοροπούλου πρόκειται για ένα «πολύ μεγάλο στοίχημα που ξετυλίγεται μπροστά μας». Εξήγησε ότι «για την αειφορία μιλάμε 40 χρόνια, από το 1985 που τη θεσπίσαμε, και η οποία υλοποιείται μόλις σήμερα λόγω της κλιματικής κρίσης. Μιλάμε, επίσης, επί 20 χρόνια στο ΤΕΕ για τις προδιαγραφές της διαγνωστικής μελέτης και του κανονισμού παρακολούθησης ελέγχου ποιότητας των έργων. Κάποτε οι συνθήκες ωριμάζουν διοικητικά και πολιτικά, και θέλουμε να προχωρήσουμε και να καταθέσουμε προτάσεις

προδιαγραφών στους φορείς χρήστες που είναι, μεταξύ άλλων, η Γενική Διεύθυνση Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων του Υπουργείου Πολιτισμού, η Γενική Γραμματεία Υποδομών και βέβαια η Γενική Γραμματεία Έρευνας Καινοτομίας, ως φορέας υλοποίησης του Εύλογον».

Εκτίμησε ότι «η στιγμή είναι ώριμη και είναι στα χέρια μας να αξιοποιήσουμε την προτυποποίηση και τις προδιαγραφές που παράγει το Εύλογον ως επιστημονική δουλειά του ΤΕΕ επί 20 χρόνια, την εμπειρία μας από τα εμβληματικά έργα που πραγματοποιήσαμε, τις τάσεις που υπάρχουν σε διεθνές πεδίο και να ανοίξουμε νέους δρόμους. Αυτή την πρόκληση, όπως και πολλές άλλες, μπορούμε να τη φέρουμε σε πέρας και αυτό θα σηματοδοτεί τη δική μας συμμετοχή».

Το Εθνικό Δίκτυο όπως εξήγησε στην εισαγωγική της τοποθέτηση η κ. Μοροπούλου είναι ένας ζωντανός οργανισμός καθώς αποτυπώνει και μεταφέρει τεχνογνωσία, συνδέεται επίσης και με το Αποθετήριο Δεδομένων και με την προτυποποίηση των διεργασιών και την επικοινωνιακή πολιτική. Αντικείμενο της συζήτησης ήταν η οργάνωση και η λειτουργία του Εθνικού Δικτύου και η σύνταξη ενός MoU μεταξύ όλων των φορέων μηχανικών, εργοληπτών, μελετητών και φορέων χρηστών με το ΤΕΕ να οργανώνει και το ΕΜΠ που υποστηρίζει επιστημονικά και στηρίζει το Εύλογον, να συνεργαστούν με σκοπό:

- Την τυποποίηση της πρότυπης μεθοδολογίας του «Εύλογον».
- Την αξιοποίηση του αποθετηρίου ως εργαλείου πληροφόρησης και εκπαίδευσης.
- Την πρόταση προδιαγραφών για μελέτες εκτέλεσης, παρακολούθησης και ελέγχου ποιότητας των έργων.

Επόμενα ορόσημα είναι το τέλος Μαρτίου 2026, οπότε θα παρουσιαστεί το Ψηφιακό Αποθετήριο δεδομένων από την αποκατάσταση των τριών εμβληματικών μνημείων - του Ιερού Κουβουκλίου του Παναγίου Τάφου στα Ιεροσόλυμα, της Αγιά-Σοφιάς στην Κωνσταντινούπολη, της Ιεράς Μονής Παναγίας Βαρνάκοβας στην Ορεινή Ναυπακτία - και θα ξεκινήσει η δεύτερη φάση λειτουργίας του Εθνικού Δικτύου, ενώ τον Ιούλιο θα συζητηθούν οι προτάσεις για την προτυποποίηση των διεργασιών.

Στην κατεύθυνση της προτυποποίησης, σύμφωνα με την κ. Μοροπούλου, το ΤΕΕ έχει κάνει βήματα τα τελευταία 20 χρόνια που όμως δεν έχουν ενσωματωθεί από το Υπουργείο Πολιτισμού. Αφενός έχει κάνει τον Κανονισμό παρακολούθησης και ελέγχου της ποιότητας των έργων συντήρησης και προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και τη Σύνταξη προδιαγραφών της Διαγνωστικής Μελέτης, με συγκεκριμένες προδιαγραφές. «Εμείς ως διεπιστημονική ομάδα στα μεγάλα έργα του Εύλογον αυτά αξιοποιήσαμε και τα πήγαμε ένα βήμα πιο πέρα» πρόσθεσε.

«Οι τυποποιημένες εφαρμογές ήταν στη λογική του ΤΕΕ και του Πολυτεχνείου εδώ και 20 χρόνια. Έχουμε καθυστερήσει πολύ, περιμένοντας να γίνουν κάποια πρότυπα έργα, να τα αναγνωρίσει η κυβέρνηση και να τα στηρίξει μέσα από το Εύλογον και να υπάρχει στρατηγική σύμπραξη ΤΕΕ και ΕΜΠ για να μπορούμε σήμερα αυτή την τυποποίηση, αναβαπτισμένη στην εμπειρία που έχουμε, να την ανεβάσουμε σε ένα άλλο επίπεδο και να την προχωρήσουμε σε ευρεία εφαρμογή» σημείωσε η κ. Μοροπούλου.

Συνέχισε θέτοντας τον στόχο της επέκτασης από την πολιτιστική κληρονομιά, στην κλίμακα των υποδομών, «ένα πολύ λογικό βήμα στο οποίο στοχεύουμε» όπως πρόσθεσε. Σύμφωνα με την κ. Μοροπούλου «το ΤΕΕ προτίθεται να γενικεύσει μία τέτοια μεθοδολογία, πάντα και σε κάθε περίπτωση, με την ίδια τρισδιάστατη ψηφιακή τεκμηρίωση καθώς αυτό είναι το αύριο και στην Ελλάδα δεν την έχουμε αξιοποιήσει. Αυτό θα γίνει μόνο με τη δυναμική των μηχανικών».

Παίρνοντας τον λόγο ο Καθηγητής στον Τομέα της Τοπογραφίας και Αντιπρόεδρος της Επιτροπής Ερευνών του ΕΜΠ **Χαράλαμπος Ιωαννίδης** στάθηκε ιδιαίτερα στο πώς ξεκινώντας κανείς από την εμπειρία στα μνημεία θα μπορέσει να επεκταθεί γενικότερα στις υποδομές, χαρακτηρίζοντάς το σημαντικό στόχο. Έκανε λόγο για μία γιγαντιαία προσπάθεια δημιουργίας προτύπων για εμβληματικά μνημεία και τόνισε ότι «η διεπιστημονικότητα είναι κάτι που ενστερνιζόμαστε όλοι, λέγεται εύκολα αλλά υλοποιείται δύσκολα. Δεν είναι εύκολο να λειτουργήσει στην πράξη παρά μόνο κάτω από κανόνες και το έργο στον Πανάγιο Τάφο ήταν μία περίπτωση που δούλεψε πολύ καλά». Υποστήριξε ότι, «στην προσπάθεια δημιουργίας προτύπων και τεχνικών προδιαγραφών θα πρέπει να μπουν οι παράμετροι από όλες τις ειδικότητες, όχι μόνο των μηχανικών», ενώ τόνισε ότι λόγω της πολυπλοκότητας και της ιδιαιτερότητας των μνημείων δεν είναι εύκολο να συμπεριληφθούν σε προδιαγραφές και ο ίδιος θα ήταν ευτυχής «αν καταφέραμε να μπουν κάποιες βασικές γραμμές και να ανοίξει ο δρόμος».

Ο Ομότιμος Καθηγητής του ΕΜΠ **Ανδρέας Γεωργόπουλος** και μέλος του διεθνούς συμβουλίου του ICOMOS επισήμανε την ανάγκη να συγκεντρωθούν οι υφιστάμενες προδιαγραφές και να κωδικοποιηθούν, καθώς επίσης, να ληφθούν υπόψη και οι προδιαγραφές που υπάρχουν στο εξωτερικό και από τις οποίες «θα μπορούσαμε να διδαχθούμε».

Από την πλευρά του ο Καθηγητής στη Σχολή Πολιτικών Μηχανικών του ΕΜΠ **Χάρης Μουζάκης** εστίασε στη δομοστατική, αναφέρθηκε στα προαπαιτούμενα που θα πρέπει να υπάρχουν από άλλες ειδικότητες πριν ξεκινήσει τη δουλειά του ο Πολιτικός Μηχανικός και στην ανάγκη να έχουν αναγνωριστεί όλες οι φάσεις κατασκευής και επισκευής σε ένα μνημείο. Έθεσε το ζήτημα του μεγέθους των επισκευών και των παρεμβάσεων και την πιθανή αλλοίωση του ίδιου του μνημείου, σχολιάζοντας ότι «δεν φτιάχνουμε, τελικά από ό,τι φαίνεται, τα μνημεία ώστε να αντέχουν τους σεισμούς του σήμερα».

Στη συνέχεια τον λόγο πήρε η Καθηγήτρια στο Πολυτεχνείο της Κρήτης **Νόνη Μαραβελάκη** η οποία εκπροσώπησε και τη Διεθνή Οργάνωση Εργαστηρίων Rilem και την Επιτροπή Εμπειρογνομώνων της οργάνωσης που ασχολείται με τα μνημεία και τα κτίρια από πέτρα και ξύλο, γενικά. Όπως είπε πρόκειται για έναν μεγάλο οργανισμό που έχει ανάγκη από τη συμβολή του Εύλογον, καθώς «οι θεματικές συμπίπτουν και θα εμπλουτίσει το έργο της Rilem φροντίζοντας και οριοθετώντας ποια είναι τα όρια όταν επεμβαίνουμε στα μνημεία». Έθεσε, παράλληλα, τα ζητήματα της επανάχρησης, ανακύκλωσης, και κυκλικής οικονομίας που το Εύλογον πραγματεύεται και είναι υψηλά στην ευρωπαϊκή ατζέντα. Πρόσθεσε επίσης την αντιστρεψιμότητα «η οποία σχετίζεται με αυτό που δηλώνεται στην ΕΕ ως συναρμολόγηση και αποσυναρμολόγηση καινούριων κατασκευών και μνημείων». Επομένως, συνέχισε, «οι αρχές της αντιστρεψιμότητας και της αντίστροφης μηχανικής που εισαγάγατε στο ΕΜΠ και πλέον ακολουθείται διεθνώς, όχι μόνο για τα μνημεία καθώς βλέπουμε και τη σημασία τους στα σύγχρονα κτίρια, είναι από θέματα που μπορούν να εμπλουτιστούν και να αποτελέσουν βάση κριτηρίων για το πρωτόκολλο επεμβάσεων».

Παίρνοντας τον λόγο η **Λένα Αγγελακοπούλου** Χημικός Μηχανικός, Προϊσταμένη του Τεχνικού Γραφείου και Εργαστηρίου Συντήρησης Ακρόπολης ΥΣΜΑ επέμεινε στην ανάγκη να ληφθούν υπόψη οι προδιαγραφές που ισχύουν στο εξωτερικό, ενώ έκανε ιδιαίτερη αναφορά στα πράσινα υλικά και την ανακύκλωση.

Επανερχόμενη στο ζήτημα της αντίστροφης μηχανικής, η κ. Μοροπούλου σχολίασε ότι εγκαταστάθηκε ως μεθοδολογία έρευνας με αφορμή τα κονιάματα της Αγιά-Σοφιάς, ενώ η ερευνήτρια στο ΕΜΠ **Μαρία Αποστολοπούλου** πρόσθεσε ότι στο πλαίσιο της διατριβής της και έχοντας στη διάθεσή της έρευνες σε μνημεία όπως ο Πανάγιος Τάφος, το Γεφύρι της Πλάκας και η Μονή Καισαριανής, αξιοποιήθηκε η αντίστροφη μηχανική και επεκτάθηκε καθώς ακολουθήθηκε μία πιο ολιστική προσέγγιση.

Η Δρ. **Ελισάβετ Τσιλιμαντού** και ο συνάδελφός της Δρ. **Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος** από τη Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών του ΕΜΠ αναφέρθηκαν στην ολοκληρωμένη μοντελοποίηση των κτιρίων – BIM και ειδικά στα ιστορικά κτίρια - HBIM καθώς και στην αξία της διεπιστημονικότητας.

Παρεμβαίνοντας στη συζήτηση, η Διευθύντρια Δημοσίων Σχέσεων, Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων του ΤΕΕ και MemberoftheSteeringCommittee,EU BIM TaskGroup, **Λιάνα Αναγνωστάκη**, σημείωσε ότι θα είναι σημαντικό η ομάδα να συνεργαστεί και στο πλαίσιο του Historic England καθώς ο φορέας φτιάχνει ουσιαστικά και την ηλεκτρονική ταυτότητα για κάθε μνημείο με όλα τα στοιχεία της μοντελοποίησης. Σημείωσε ότι αν και δεν υπάρχει υποχρεωτικότητα για τη χρήση BIM στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, το H-BIM συνίσταται έντονα και στα περισσότερα κράτη – μέλη της ΕΕ και γενικότερα στον κόσμο, να προχωρήσουν στα ψηφιακά δίδυμα. Δήλωσε δε, ιδιαίτερη ικανοποίηση που και η Ελλάδα βαδίζει αυτόν τον δρόμο και σχολίασε ότι

«τα ψηφιακά δίδυμα δεν είναι το μέλλον, είναι το παρόν και σε πολλά κράτη είναι ήδη το παρελθόν, επομένως θα πρέπει να βαδίσουμε γρήγορα και να φτάσουμε στο σημείο που είναι και οι άλλοι».

Ο Επίκουρος Καθηγητής του ΕΜΠ **Κυριάκος Λαμπρόπουλος** υπογράμμισε ότι η νέα μεθοδολογία που αναπτύσσεται θα είναι χρήσιμη σε μνημεία και θα μπορεί να εφαρμοστεί και σε κτίρια. «Πρόκειται για δύο κόσμους που πλέον το Εύλογον μπορεί να τους ενώσει» σχολίασε και τόνισε την ανάγκη το Εθνικό Δίκτυο να έχει ανθρώπους από όλα τα επιστημονικά πεδία, όχι μόνο στα τεχνικά, και να είναι συμπεριληπτικό.

Το ζήτημα της αειφορίας του ίδιου του μνημείου και πώς το μνημείο βελτιώνεται, έθεσε η **Αντωνία Λαμπροπούλου** Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Διεθνών Σχέσεων του ΕΜΠ και υπογράμμισε το ζήτημα της προστιθέμενης αξίας που είναι οι προδιαγραφές να μπορούν να εφαρμοστούν και σε άλλα έργα και να περάσουν στην κλίμακα υποδομών. Πρόσθεσε ότι «οι προδιαγραφές πρέπει να προσδίδουν δεξιότητες, ποιες θα είναι, δηλαδή, οι δεξιότητες των μηχανικών που συμμετέχουν σε τέτοια έργα».

Ο **Κωνσταντίνος Βασιλειάδης** ως Γεωλόγος – Γεωτεχνικός, αναφέρθηκε στη σημασία της διεπιστημονικής προσέγγισης, ενώ ο **Θεόδωρος Πάνου** Αρχιτέκτων Μηχανικός που είχε διατελέσει Τμηματάρχης Δομικών Υλικών και Κατασκευών στον Ελληνικό Οργανισμό Τυποποίησης (ΕΛΟΤ) σημείωσε ότι θα πρέπει να διασφαλιστεί ότι η δουλειά που γίνεται είναι συμβατή με την ευρωπαϊκή τυποποίηση. Ο **Κωνσταντίνος Κούρταλης** από το Ινστιτούτο ΤΕΕ-ΤΜΕΔΕ, Φορέα Πιστοποίησης Προσώπων, έθεσε ως βασικό ζητούμενο την αξιοπιστία του έργου της ομάδας εργασίας του ΤΕΕ για την πιστοποίηση και τις προδιαγραφές και δεσμεύθηκε να συμβάλλει στον συντονισμό της.

Ο Δρ. **Κωνσταντίνος Ζορμπάς** Γενικός Διευθυντής Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης και Πρόεδρος της Επιτροπής Βιοηθικής στο Πολυτεχνείο της Κρήτης, έκανε λόγο για την πολιτιστική διπλωματία που φέρνει το Εύλογον, ενώ ο **Θανάσης Κατσούρας** του Συλλόγου Μηχανικών της επιστήμης των υλικών, από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων υπογράμμισε τη στήριξη στην προσπάθεια που γίνεται μέσα από το πρόγραμμα.

Εκπροσωπώντας τη Γενική Διευθύντρια Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων του ΥΠ.ΠΟ Δρ. Αμαλία Ανδρουλιδάκη, η **Κωνσταντίνα Σιούντρη** επανέλαβε τη στήριξη της υπηρεσίας στο έργο, σημειώνοντας ότι «μας ενδιαφέρουν πολύ όλες οι πρωτοβουλίες που πάνε τις διαδικασίες ένα βήμα πιο πέρα».

Ο Δρ. **Νίκος Καμπάνης**, Διευθυντής Ερευνών στο Ινστιτούτο Υπολογιστικών Μαθηματικών (Ι.Υ.Μ.) του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας (Ι.Τ.Ε.), έβαλε τη διάσταση του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο βρίσκεται ένα μνημείο και το οποίο δέχεται πιέσεις από την κλιματική αλλαγή, επομένως υπάρχει ανάγκη εκτίμησης της επικινδυνότητας για να σχεδιαστούν παρεμβάσεις και εκτός μνημείου, ενώ η Ομότιμη Καθηγήτρια του ΕΜΠ **Σοφία Αυγερινού**, εκπροσωπώντας το ελληνικό ICOMOS και τον

ΣΕΠΟΧ, δήλωσε ότι τα μνημεία είναι και αρχιτεκτονική και επομένως θα πρέπει να προστεθεί και η διάσταση της αρχιτεκτονικής γενεαλογίας.

Στη συζήτηση παρενέβησαν η **Λίλη Καραβία** από την Επιστημονική Επιτροπή Ειδικότητας Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΤΕΕ, ο **Χρήστος Γούναρης** από την Επιστημονική Επιτροπή Ειδικότητας Αγρονόμων Τοπογράφων, διατελέσας μέλος της Διοικούσας Επιτροπής του ΤΕΕ και ο **Δημήτρης Κουτσοθεόδωρος**, μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του ΤΕΕ Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης, διατελέσας επίσης μέλος της ΔΕ ΤΕΕ.

Ο **Δημήτρης Παππάς** Πρόεδρος του Πανελληνίου Συλλόγου Ναυπηγών Μηχανολόγων Μηχανικών, υπογράμμισε την ανάγκη σε κάθε μνημείο να καθορίζονται οι στόχοι της μελλοντικής αξιοποίησης και να μπαίνουν οι ανάλογες προδιαγραφές, ζήτημα ιδιαίτερα σημαντικό για τη ναυτική κληρονομιά, άποψη με την οποία συμφώνησε και ο Πρόεδρος του Πανελληνίου Συλλόγου Ναυπηγείων – Ταρσανάδων, **Βασίλειος Βασιλειάδης** Ναυπηγός Μηχανολόγος Μηχανικός, δίνοντας έμφαση στη σωστή των καρνάγιων που επιχειρείται από κοινού με το ΤΕΕ. Ο αναπληρωτής επικεφαλής εργοταξίου Παναγίου Τάφου και ανάδοχος του έργου στη Βαρνάκοβα **Βασίλης Ζαφείρης** Πολιτικός Μηχανικός, μίλησε για τη μοναδική εμπειρία εκτέλεσης των έργων σε συνεργασία με την διεπιστημονική ομάδα του ΕΜΠ.

Τη στήριξή τους στην προσπάθεια εξέφρασαν ο **Ξενοφώντας Καρκαντζός** από την ΠΕΔΜΕΔΕ και ο **Γιώργος Γκιγκάκης**, Πολιτικός Μηχανικός από τον Πανελλήνιο Σύλλογο Τεχνικών Εταιρειών (ΣΑΤΕ), ενώ παρών στη συνάντηση ήταν και ο Πολιτικός Μηχανικός της PwC GR, **Τάσος Καραμέρος** που συνεργάζεται με το ΤΕΕ στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα για τη δημιουργία κέντρων επαγγελματικής αριστείας στον κατασκευαστικό τομέα.

Υπενθυμίζεται ότι, αντικείμενο του «Εύλογον» είναι η αξιοποίηση των δεδομένων που έχουν προκύψει από τις έρευνες, τις μελέτες και τα έργα αποκατάστασης μεγάλων μνημείων του Χριστιανισμού με τη συμβολή του ΕΜΠ καθώς και η διάχυση των αξιών τους σε διάλογο με την κοινωνία. Οι εταίροι του έργου είναι:

- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) - συντονιστής
- Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (ΤΕΕ).
- Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης (ΟΑΚ)
- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (ΠΙ)
- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (ΠΠ)
- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ)